

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond

Mihkel Koppel

LÖÖNE KÜLA MILJÖÖVÄÄRTUSTE ANALÜÜS

Lööne küla, Valjala vald, Saare maakond

2008/2009 Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise
täiendkoolituskursuse lõputöö

Kuressaare 2009

Sisukord

1. Sissejuhatus	3
2. Küla kujunemine	4
3. Küla hetkeolukord	8
4. Õuede struktuur ja teed	11
5. Talude hetkeolukord	13
6. Ettepanekud miljööväärtuste säilitamiseks	18
7. Kokkuvõte	19
8. Kasutatud kirjandus	20

Lisad

- Väljavõte 1863. aasta Lööne küla kaardist
- Väljavõte 1932. aasta Lööne küla maakorralduskaardist
- Situatsiooniskeem M=1:2000
- Hoonete vanuste plaan M=1:2000
- Hoonete miljööväärtuste plaan M=1:2000
- Lööne küla inventeerimine - hoonete ankeedid

1. SISSEJUHATUS

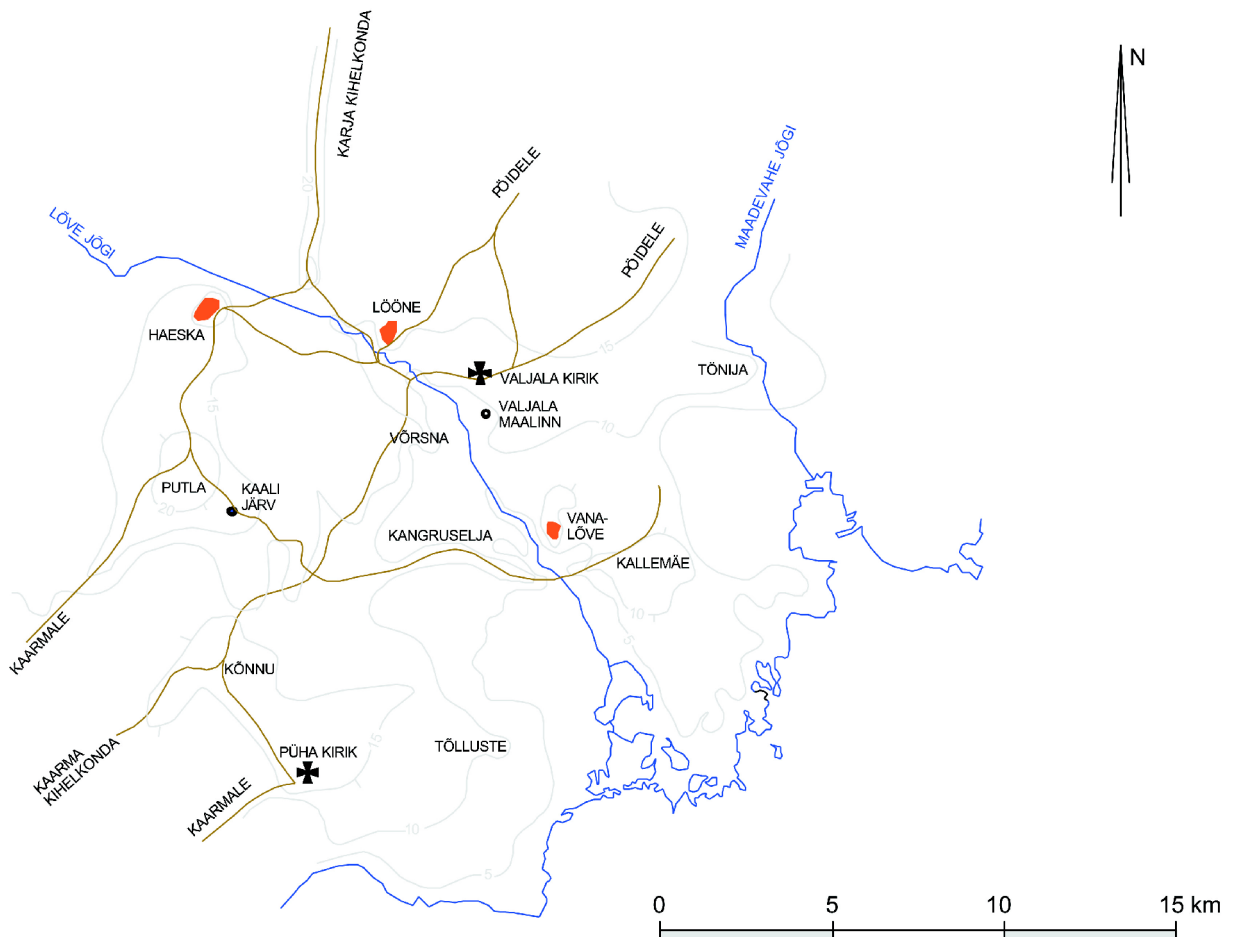
Lööne küla paikneb Saaremaal Valjala vallas, Valjala keskusest 3 km kaugusel põhja suunas. Tegemist on 19 põlistalust ja ~6 väikekohast koosneva sumbkülaga, mis paikneb tasasel väljal ja on ümbritsetud põldudega. Miljööanalüüsi on ajendanud kirjutama Paavli *puumaakoht*, mille omanikuks on töö autori vanaema. Küllast kui ehitatud keskkonnast terviklikuma pildi saamiseks on võetud uurimise alla kõikide talude hoonestuse hetkeseis, seega töö ei taotle ühegi ajastu tähtsustamist ja piltlikult öeldes vana asja tagasihitamist, vaid pöörab tähelepanu külale kui terviklikule keskkonnale.

Käesoleva töö eesmärk on kaardistada küla miljööväärtused, mis võimaldaks tulevikus kõikide hoonete ja rajatiste planeerimisel arvestada olemasoleva ehitatud keskkonnaga ja seeläbi sulandada uusehitisi paremini olemasolevasse ajaloolisse sumbküla keskkonda. Antud töö on praktiline soovitusi jagav dokument, mille lisades olevad hoonete ja rajatiste inventeerimisankeedid juhivad tähelepanu hoonete väärtusele, nende säilitamisele ja miljöötundlikele hooldamispõhimõtetele. Küla väljakujunenud hoonestuse ja õuede struktuuri baasil peaks ideaalis iga külaelanik suutma suunata ühise nõu ja jõuga planeeritavaid uusehitisi ja ka renoveerimisprojekte käima külas traditsiooniliselt väljakujunenud hoonestustava pidi. Tähtis on näha peale isikliku kinnisvara arenduse ja haldamise omal krundil ka küla kui terviku huve, nagu see on sajandeid sumbküladele tavaks olnud.

2. LÖÖNE KÜLA KUJUNEMINE

Lööne küla paikneb muinasaja Valjala kihelkonna keskuse lähedal, Valjala maalinnast Lõve jõge mööda 3 km ülesvoolu ja 13. sajandil rajatud Valjala Martini kirikust umbes 2,5 km põhja suunas. Küla asub lagedal väljal, ümbritsetuna põldudest. Küla pinnareljeef langeb lõuna suunas, kus paikneb Lõve jõgi.

Muinasajal on Lõve jõgi olnud laevatatav, jõe taseme viis alla alles 1960. aastate maaparandus, kui Haeska soo ära kuivendati. Jõe suudmest alates on esimene jõe vahetusse lähedusse jääv sumbküla tasasel kõrgendikul 10 meetrit merepinnast paikev Vana-Lõve (piiskopimõisana mainitud esmalt 1453)⁶, mis kannab ordu ajal Lovele nime ja mille alla kuuluvad ka Lööne küla maad (vt. Joonis 1).

Joonis 1. Lõve jõe ümbruskonna kaart maismaa- ja veeteedevõrguga. Suuremad Lõve jõe vahetusse lähedusse jäävad muinasaegsed külad nagu Vana-Lõve, Lööne ja Haeska on kaardil tähistatud punasega, teedevõrgust on kaardile kantud eelkõige vanimad arvatavad teekohad.

Järgmine suurem sumbküla Lõve jõge pidi ülesvoolu ongi Lööne, mis paikneb tasasel kõrgendikul merepinnast 15 meetri kõrgusel. Lõve jõest ülesvoolu viimane suurem sumbküla on Haeska, mis paikneb samuti tasasel platool, olles ümbritsetud põldudest, Haeska on Kaarma kihelkonna kõige kirdepoolsem küla, mille tasase platoo lõikab teistest kihelkondadest ära Haeskast idas ja põhjas paiknev Lõve jõgi. Lõve jõgi ristub kahe peamise muistse teega, üks neist paikneb Kangruselja ja Lõve jõe ristumise kohal, teine Sagaristest tulev muistne teekoht ületab Lõve jõge Jõelega küla juures, hargnedes soosaartele rajatud Valjala keskusesse ja teise haruna põhja suunas mõnda aega Lõve jõega paralleelselt, jõudes Tika mäeni, mis on Karja kihelkonna kõige enam lõunasse ulatuv kruusaseljandik ja ühtlasi muistne teekoht. Lisaks Haeskale, Löönele ja Vana-Lõvele paikneb Lõve jõe vahetus läheduses veel hulgaliselt soosaari ja kõrgendikke, millele aga suuremate sumbkülade teke nende väiksuse tõttu on olnud võimatu.

Muinasaja leidude poolest on Lööne küla üsna rikas, nimelt asuvad külast idas, praeguse Seppaste põldude peal kalmed, mille järgi ka küla kolmest põllumassiivist ühed põllud on nimetatud *kalmu põldudeks*[Laanemets 1991,13]. Kalmukünka kõrgeim ase on maaparandusaegne põllukivihunnik, kus varem paiknesid kolm tuulingut. Nimelt Lauri tuulingu vundamendi kaevamisel 19. sajandil satuti kolmele odaotsale; Suurna Oskar ja Niidi Harri käisid matmiskohas ca 1960. aastatel spetsiaalselt kaevamas ja leidsid pronksesemeid [Laanemets 1991, 11]; kui kalmu põldudel asus 1990. algul Paavli talu kartulimaa, leiti jällegi käsikooguga tuhleid võttes hõbetatud odaots, mis anti üle Saaremaa Muuseumi.

Arvestades Lööne küla kuulumist piiskopi- ja hiljem riigimõisate alla (Vana-Lõve, Kogula, Reo), on tõenäoline, et erinevalt eramõisatest, kus mõisnik võis põllumaade laiendamise huvides terveid külasid ümber kolida, on Lööne küla paikenenud alates muinasajast laias laastus oma praegusel asukohal, vaid aja jooksul kasvades ja kahanedes. Bruno Pao versioon Lööne mõisa mõjualast, kus *Lööne küla on pärast, kui mõisnikud oma maid laiendasid, surutud rohkem soo ääre poole*[Laanemets 1991, 112], ei pea üldjuhul paika, kuna pole teada, et 15. sajandil rajatud Lööne või teispoole jõge paiknev 15. sajandil rajatud Jõggise mõis oleksid Vana-Lõve mõisa maadest, kuhu kuulub ka Lööne küla, endale adramaid juurde haaranud. Seega on küla ümber väljakujunenud põllumassiivide, sumbküla aseme, Lõve jõe ja maapinna samakõrgusjoonte paiknemise põhjal alust arvata, et küla on oma algasel asemel paiknenud muinasajast alates. Lööne küla põldude head kvaliteeti ja seeläbi riikliku tähtsust (kuulumine

riigimõisatele) näitab ka asjaolu, et Jööri kui hilisema eramõisa kõrts paiknes eraldi krundil Lööne küla territooriumi sees, seega ei ole külaga toimitud ostu-müügi ja vahetuse printsiipidel, mida eramõisates sageli rakendati.

Orduajal 13-16. sajandil paikneb Lööne küla Lovele ehk hilisema Vana-Lõve mõisa maadel. Taani ajal 1573-1645 muutus talupoegade olukord järjest kehvemaks eelkõige suurte maksude ja koormiste tõttu [Saaremaa, 2008; 177]. Rootsi ajal, mis kestis Saaremaal 1645-1710, laostumine ja talude tühjenemine ning isegi mandrile pagemine süvenes veelgi. 1695-1697 suur näljahäda ja 1710. aasta venelaste Põhjasõjaaegne rüüsteretk Muhust Sõrveni võis otseselt või kaudselt mõjutada ka Valjala kihelkonna külasid [Saaremaa, 2008; 181]. 1710. aastast hakkas Saaremaa kuuluma vene tsaaririigi koosseisu, katku ja muude hädade sunnil oli Saaremaa rahvastik langenud 1715. aastaks 7000 inimeseni (1592. aastal oli rahvaarv 14 500). Kõikide nende hädade kiuste võib lugeda 1731. aasta adramaarevisjonist Lööne külas (*sk. k Dorff Lehn*) juba 14 talumajapidamist. Suulise pärimuse kohaselt põles põhjasõja ajal küla maha – *oli üks mees olnd, kes pani põlema, kõik talud järjekorras. Ainult üks talu jäi alles, see oli Vana-Antsu, mis jäi sellepärast põletamata, et peremees peitis ennast nõgesepõõsa ära ja lõi siis selle põletaja mehe maha, ja mattis sinna samasse rehaltse väravate alla kohe maha ka.* [Laanemets 1991; 9]. Võimalik, et pärimuslugu jutustab 1710. aastast, kus vene kasakate kaootilise rüüstamise käigus võidi ka Lööne külale tuli otsa panna, kuid tõenäoline on ka võimalus, et Lööne küla, mis 20. sajandil põles vähemalt kahel korral (~1948 Tehve ja Peedu talu majad ning ~1968 Mihkli majad) võis põleda varasematel sajanditel ka vähemalt 1 korra sajandi jooksul suuremas või väiksemas mahus. 20. sajandi põlengud põhjustasid Tehvel traktorisummutist paiskunud säde õlglkatusesse ja Mihkilil arvatavasti hooletult mahaheidetud suitsukoni.

XVIII sajandi adramaarevisjonide alusel on võimalik juba Lööne küla adratalupoegade käekäiku täpsemalt jälgida. 1731. aasta revisjonis 1-adramaa talupoegi külas ei esine, suurimad on $\frac{1}{2}$ ja väiksemad $\frac{1}{6}$ adratalupojad, kusjuures äratuntavad ja ka tänapäeval esinevad talunimed Olliwe ja Retto on esindatud vastavalt: $\frac{1}{2}$ Olliwe Jaack, $\frac{1}{2}$ Olliwe Hans, $\frac{1}{2}$ Olliwe Michel, $\frac{1}{4}$ Retto Kasper ja $\frac{1}{2}$ Retto Jürgen. Kuna 1731. aastal on tegemist juba kolme Olevi ja kahe Rettu nime kandva talundiga, on alust arvata, et nimetatud talud olid olemas juba Rootsi ajal 17. sajandi lõpul ning pooldumise teel on need 1731. aastaks jagunenud mitmeteks taludeks. Lisaks Olevi ja Rettu taludele on 1731. aasta revisjonis nimetatud veel 9 adratalupoega, kelle talundeid ei ole aga võimalik tänapäevastega kokku viia. Näiteks esineb 1731. aasta revisjonis

Nurme talu, mida hilisema Lööne küla talundite nimede seast ei leia. 18. sajandi kirikuraamatutest ja adramaarevisjonidest (1738, 1744, 1750, 1756, 1782a) leiame veel Lööne talupoegadest lisaks paljudele Sannika nimelistele talunimedele Pedo Lausi, Seppaste Micheli, Seppaste Haini, Jöö Micheli, Suurna Lauri, Suurna Marti, Ucke Micheli jt.

1795. aasta adramaarevisjoni põhjal on olemas juba kõik tänapäevased 19 põlistalu, lisaks vähemalt 4 popsikohta. Perekonnanimede panekul on Lööne külas järgitud valdavalt talu nime kuju, nii on Peedu talu järglased saanud nimeks **Pedwak**, Sannika Mihkli järglased (praegune Mihkli talu) **Sannik**, Suurna Jurri järglased (Ado talu) **Suurem**, Retto talu järglased **Rettau**, Lembri (Andruse talu) järglased **Lember**, Kautzi Marti järglased **Kauts**, Jõe talu järglased **Jõggi**, Uchke (Uhke-Antsu talu) järglased **Uhke**, Rõude koha järglased **Rõudok**. Samuti on juba 1795. aastal esindatud külas tänapäevani esinevad perekonnanimed **Koow**, **Raamat**, **Kannik** ja **Weske**.

1927-1932. aastal viidi läbi külas lapimaade kruntimine. Selleks ajaks on sumbküla paisunud ajaloolises läbilõikes maksimaalseks perede arvuga külaks, koosnedes 34 perest. Perede arv hakkas pärast sõda kolhooside tulekuga tasapisi vähenema. 1991. aasta seisuga koosnes küla 24 majapidamisest, sealjuures 3-4 talu kasutati suvekodudena, 5-6 talus elas üksik vanainimene ja elujõuliseks peeti 7 talu [Laanemets, 1991:3]. 2009. aasta seisuga koosneb küla 26 majapidamisest (juurde on loetud ka eraldipaiknevad Niidi ja Aru), neist 9 kasutatakse suvekodudena, 2 talus elab üksik inimene, 8 talu on üldiselt elujõulised, 2 talu tegelevad aktiivselt põllumajanduse või loomapidamisega, kusjuures tegemist on satelliittaludega – ei elata külas kohapeal. Umbes 4 talu on maha jäetud ja hooned lagunemas.

Joonis 2. Vaade korrastatud Olevi talule

3. KÜLA HETKEOLUKORD

Küla hoonestus.

Küla hoonestus koosneb taluõuedest, kus paikneb üldjuhul elamu koos kõrvalhoonetega. Kuigi küla hoonestuspilt on küllalt kirju, saab siiski eraldada küla vanemat osa, mis koosneb peamiselt puumaataludest (päristalud) ja küla lääneosa, kuhu on koondunud vabadikud ja puumaakohtade jagunemisel oma eluhooded rajanud kohapidajad. Külatumikust loodes asub 1965. aastal valminud kolhoosilaut, mis on ainuke küla lähedusse tunginud nõukogudeaegne tootmisstruktuur.

Hoonestuse üldine seisukord on külas hetkel rahuldav, kuid valdav enamus hoonestusest on rajatud enne 1960. aastaid, mis tähendab, et hooned on jõudnud enamasti ikka, mis nõuavad hoonete pidevat ülevaatus ja sagedast hooldust. Küla hoonestusega mastaabilt mittehaakuvad hooned on enamuses ehitatud alates 1980. aastate lõpust. Seega on küla miljöölise terviklikkuse huvides kõige tähtsam pöörata uusehitiste kavandamisel rõhku hoonete suurusele ja nende kooskõlale ja sobivusele teiste, olemasolevate hoonetega. Hoonete välimus sealjuures omab palju väiksemat tähtsust, kui hoonete suurus.

Rehielamutest on vanimad säilinud elamud Andrusel ja Olevil. Rehielamuid, mis vastavad Eesti Vabaõhumuuseumi maa-arhitektuuri programmi rehemajade inventeerimise tunnustele, kus rehetoa maht on säilinud⁸, on Lööne külas 11 – Andruse, Rettu, Lauri, Mardi, Möldri, Olevi, Uhke-Antsu, Suurna, Vana-Antsu, Kooli ja Niidi. Andrusel rehetuba küll tubadeks ümber ehitatud, kuid kambrid säilitanud nii seest kui väljast algupärase 19. sajandi I poole ilme. Kui teised küla rehetoad on üldiselt ideaalsed kuubid, siis Olevi rehetuba on erand, kus seinad astuvad katuse ahenedes astme võrra sissepoole. Omapärane väikene vabadiku rehielamu on Kooli, kus küll rehetoa paarid ja parred puuduvad, kuid 1880. aastatel rajatud elumaja vastab oma arhitektuurselt lahenduselt tavapärasele rehielamule, olles sealjuures küllalt miniatuurne (rehetoa sisemõõdud on 4,8x4,8m). Sarnased väikesed rehielamud on paiknenud veel vundamentide ja ahjuasemete alusel otsustades Uue-elul, Koplil, Niidil, Lauril. Vanim algupärane reheelune on Paavilil (ehit. 1815), kus rehetuba ja kambrid on juba 1960.aastatel lammutatud, kuid ainult kirvega töödeldud palkidest ja puitpunnidega ustega reheelune poolenisti veel säilinud. Teiste rehielamute rehalad (reheelused) on valdavalt 20. sajandi

esimeses pooles suuremaks ehitatud ja uuendatud nagu näiteks Vana-Antsul (1937), Rettul (1940). Terves mahus on korruga püstitatud Lauri rehielamu, kus rehetuba, kambrid ja rehealune on samaaegsed (~1910). Lauri rehielamu on säilinud algupäraselt, kuna perepoeg on uued majad (Tiigi majad) rajanud Lauri rehielamu kõrvale.

Uuematest rehielamutest, kus rehetuba ja rehealune on küll traditsioonilise plaanilahendusega, kuid elamu kambriteosa ruumiprogramm esindab juba sisuliselt rehest lahkuehitatud elamut, mis on vaid rehetoa otsa liidetud, väärrib esiletõstmist Rettu rehielamu. Sarnast lahendust, kus eluruumide osa koosneb võrdse suurusega köögist ja elutoast ning väiksematest 2-3 tagatoast ning sahvrist, leidub külas mitmeid. Osad neist on rehest eraldi, osad liidetud rehielamu rehetoa otsa – koosehitised on Rettu (1920) ja Välja (1937), sama plaanistruktuuriga rehest omaette elumajad, mis on enamasti verandalt nii kööki kui suurde tuppa pääsuga, asuvad Paavliil (1935), Olevil (1934) ja Tehvel (1930).

Omaette elumajadest (rehest lahus) on stiilsemad näited Vana-elu elamu, mis on säilinud algupäraselt püstlaudvoodri ja muude enne 1950. aastaid valmistatud traditsiooniliste detailide ja võtete poolest. Väikestest elamutest on hästi hooldatud ja stiilsed näited Mihkli ja Kõutsi. Osade elumajade (Paavli, Peedu, Olevi) välisilme on moondunud hoone välisviimistluse vahetamisel (Peedul algne laudvooder asendatud palkseintele kantud krohviga, Paavliil tuuleliistuga püstlaudvooder asendatud tüüpilise 1980. aastate viimistluslauaga). Samuti võib moonutada algupärasest erineva veranda ehitus kogu hoone üldilmet ja arhitektuurset väljanägemist – Paavli veranda on saanud 1980. aastatel tüüpilise kolhoosisuvila väljanägemise, kui eestiaegne filigraanne kumera katuse ja variatsiooniderikka klaasijoatusega veranda on välja vahetatud; Olevi elumaja ümberehitatud veranda on oma proportsioonidelt aga paisunud liiga suureks.

Saunad on Lööne külas valdavalt ehitatud 1960. aastatel, saunu on kokku 12, neist vanemad ja väärtuslikumad palksauna näited on Niidi, Paju ja Tehve eraldiseisvad saunahooned.

Sepapajadest on säilinud ainukesena Mardi sepapada, mis on osaliselt kohandatud katlaruumiks. Jöö sepapada on koos ülejäänud Jöö talu hoonestusega buldooseriga kokku lükatud, Aadu talu sepapada on kolitud 1930. aastatel üle jõe äärde Aadu talu uude asukohta, kus sepapaja murtud kivist vare on osaliselt säilinud. Teised vähemad sepapajad vaid oma pere sepatööde tarbeks on paiknenud ka veel Villemil ja arvatavasti ka Vana-Antsul, mõlemal

paargu koosseisus.

Paargutest on säilinud autentsena paemurru kividest Olevi paargu, Mihkli paargu ja varemetes Villemi paargu. Teadaolevalt on kivist paarguhood paiknenud ka Paavli, Vana-Antsu, Suurna ja Mardi taluõuedel. Algselt murtud viilkatusega valgendatud seinte ja laudkatustega paarguhood esindavad peamiselt mõisates ja linnas kogetud klassitsismi ülekandumist talurahva tarbeehitistesse.

Laudad on külas valdavalt rehalad, kus on kolhoosi algaegadel kõvasti loomi peetud, eraldi lautadest on märkimisväärsed Tehve ja Peedu 1950. aastatel ehitatud kõrgel soklil eraldiseisvad palklaudad ja vanim säilinud – Suurna aida otsas asuv 1793. aastal ehitatud linnulaut.

Kuivatitest on Lööne külas esindatud vaid miniatuurne Paavli II talu viljakuivati ja maksimaalselt kõrge ja monumentaalne Andruse viljakuivati.

Tuulikute seisund on külas kõige kehvem, kuna 1980. aa. Lõpus püsti olnud 4 tuulikust on tänaseks järgi vaid Uhke-Antsu tuuliku vare ja endise Uielu tuuliku jalg Vana-elu hoovil. Külas on 20. sajandi alguses kokku olnud teadaolevalt 9 pukktuulikut ja 1 hollandi tuulik.

Aitadest on vanimad Suurna (1793) ja Paavli (1799) aidad. Suurnal on paiknenud ka veel vanemad aidad, mis olid ehitatud 1774. aastal, kuid need lammutati seoses uue sauna ehitusega 1970. aastatel. Lisaks sisselõigatud aastaarvudega Suurna ja Paavli aitadele on vähemalt sama vana veel Mardi ait, mille puitpunnidega valmistatud uks, kirvetöö ja üldised madalad ja arhailised proportsioonid viitavad 18. saj. lõpu või 19. saj. alguskümnendite ehituslikule käekirjale. 19. sajandi I poolde paigutuvad ka Andruse ja Lauri aidad.

Joonis 3. Vana-elu silikaat-kivist ait.

Stiilseimad palkaitade näited on Lauri ja Rettu kolmeruumilised aidad, mis on säilitanud algupärase poolkelbaga katusekuju ja mille kõik 3 aida ruumi on rajatud üheaegselt. Eriskummalisema ja miljööliselt väärtuslikema mulje traditsioonilise ehituskultuuri kandumisest ühest materjalist teise annab Vana-elu ait, mis on silikaattellistest miniatuurne kahe ruumiline ait, mis proportsioonidelt ja ehitusviisilt järgib traditsioonilist ulualusega palkaita (joonis 3).

Keldreid on külas alates 1960. aastatest integreeritud olemasolevate hoonete, eriti rehemajade koosseisu (Suurna, Andruse, Uhke-Antsu, Paavli), eraldiseisvatest paistavad silma eelkõige monumentaalne Uhke-Antsu paekiviplokkidest keldrivare ja eraldiseisev algselt Lauri talule kuulunud maakelder, mis praegu asub Tiigi talu hoonete koosseisus. Üldiselt on Lööne küla pinnas maakeldrite ehitamiseks kehv, mistõttu ongi eelistatud maasse süvistamise asemel maapealset keldrilahendust.

4. ÕUEDE STRUKTUUR JA TEED

Küla õued on välja kujunenud pikkade maakasutuse ja pärismistava protsesside läbi sajandite jooksul, ning moodustavad seega pärimusliku terviku koos hoonete, piirdeaedade ja teedega. Külas on tänapäeval piisavalt palju tühjaks jäänud talukohti, kuhu vajadusel uusehitusi rajada, seega saab edukalt uusehitiste planeerimisel järgida ajalooliselt väljakujunenud asustumustrit ilma uusi kinnistute poolitamisi ja jagamisi teostamata.

Keerulisem probleem lasub küla teedevõrgul, mis on nõukogude ajal sopaste karjatänavate likvideerimise ajal tõstetud 60-100 cm kõrgemale, mattes kiviaiad enda alla. Arvestades küla üldist pinnast, milleks on vesiliiv ja savi, on selline teetammide tõstmine tekitanud pea igast hoovist piltlikult öeldes kausi, kuhu valgub vihma- ja lumesulamisvesi, mis ei saa kulgeda kraavide kaudu jõeni, vaid jääb teetammide poolt äralõigatuna talude hoovidele. Eriti halb on olukord hoovides, kuhu voolavad küla kõrgemalasuuvate põldude veed, jäädes sinna lompi ja põhjustades liigniiskust. Viimase paarikümne aasta jooksul on uued tiigid rajatud Mihkli, Olevi, Nurga ja Uhke-Antsu õuedele. Samuti on Rettu ja Suurna kaalunud lokaalsete tiikide rajamist. Tiikide rajamine ei ole siiki õigustatud, sest see oleks teistkordne jalgratta leiutamine. Kui paarisaja aasta jooksul oli katse-eksitusemeetodil 1950. aastateks külasisene kraavitussüsteem välja kujunenud, mis juhtis edukalt jõori põldudelt valguvad veed külast läbi jõeni, siis tänapäevaste vahenditega saab küla liigniiskusest lahti mõne aastaga. See eeldab küla

geodeetilise alusplaani koostamist, kus on märgitud kõik kõrgused ja kalded ning olemasolevate vanade kraavide asukohad. Kõikide hoovide kohta tuleb koostada ühine kraavitus- ja drenaazhiplaan ning teede alt vedada läbi vajalikes lõikudes truubid. Tööd saab enamuses lõikudes läbi viia väikese lintidel ekskavaatoriga.

Joonis 4. Algse kõrguse säilitanud külatänav Kooli ja Kõutsi vahelises lõigus

Küla piirdeaedadest on tähtsamad olnud ajalooliselt kindlasti kiviaiaga piiratud külatänavad, kust kaudu aeti peamiselt karja. Taludevahelised siseaiad on sageli lihtsad ja kerged puidust või tänapäeval ka tsingitud võrgust piirded, mis ei ole kunagi massiivse ja kapitaalse iseloomuga. Taludevahelised aiad on Lööne külas olnud valdavalt madalale kivisoklile toetuvad kaldlattaaiad (korendusaiad/roigasaiad), milline näide on eeskujulikult taastatud Olevi talus külatänaväärses lõigus.

5. TALUDE HETKEOLUKORD.

1. Ado

Talu hoonestust on hakatud 1930. aastate keskel rajama Ado talu maadele Lõve jõe äärde külast idas, kus paikneb ühe puuduva välisseinaga elamu, murtud paest korstnaga kõrvalhoone vare (arvatavasti saun ja laut), teine murtud kivist kõrvalhoone vare (sepapada) ja kuur. Ado talu rehielamust sumbküla keskel olid 1980. aastate lõpuks järel vaid sissekukkunud varemed, mis koristati ühisjõududega enne Lööne küla 1. kokkutulekut. Ado talu õuest on kohandatud hetkel küla keskväljak, kus asub postiputka ja remonti vajav külakiik. Salvkaev aeti täis, selle asukoht on Suurna värava lähedal suure kase all olevas lohus.

2. Andruse (Lembri)

Esimene küla alguses asuv talu, mis koosneb ühest vanimast küla rehielamust, millest on säilinud lisaks rehetoale algupärased kambrid. Rehala otsa on lisatud kaasaegne viljakuivati. Taluhoovil paiknevad veel ait, mesilamaja, algselt küttega olnud kasvuhoone ja salvkaev, lisaks hulgaliselt mesitarusid. Andruse taluhoov, paiknedes küla väravas, vajab piirdeaedade läbimõtlemit ja arhitektuurselt korrektset lahendamist, monumentaalne kuivati kui kaasaegne toomishoone pigem rikastab külamiljööd kui rikub. Kuivati vajab väljast vähest viimistlust puuduvate eterniitplaatide paigaldamise jms. Osas.

3. Aru

Jõe ääres eraldipaiknevale Seppaste talust pärinevale talukohale on käesolevaks hetkeks ehitatud uus elamu (arvatavasti tüüprojehti järgi) ning Jõe lähedale kaasaegne saun.

4. Aseli

Popsikoht on jäänud tänapäeval Aru krundi sisse.

5. Erasi

1930. aastate maakorraldusega planeeritud talukoht paikneb Jööri küla pool metsaservas, kuid tõenäoliselt hooneid krundile kunagi rajatud ei ole.

6. Intsi

Vabadikukoht on Intsile rajatud juba 1850. aastatel, tänaseks on kõik hooned uuesti püstitatud, silikaattelistest elamu ehitati 1960. aastatel. Intsi talu hoonestus moodustab oma väikese sisehooviga tervikliku hoonetekompleksi.

7. Jõe

Talu hoonestus on tänapäevaks hävinud, talu hoov on korrastatud ja lammaste abil hoitud võsastumisest. Hoovil on säilinud salvkaev ja elumaja vundament. Jõe talu on

tegelenuk ka Jööri kõrtsi majandamisega, mis paiknes J e talu k rvalkrundil ning lammutati juba 1900. alguses. J e talu hoovil paiknevad lisaks suured mulla- ja ehituskivide raunad, mis näitab, et teatud perioodil on paekivivaremed buldooseriga kokku l ukatud.

8. Jööri kõrts

K rts on kantud juba 1701. aasta rootslaste poolt koostatud L one mõisa kaardile. 1852. aasta L one küla kaardi järgi on kõrts lihtne liigendamata põhiplaaniga ehitis. K rts suleti ja lammutati peale seda, kui kamp  oriku kirikus vargil käinud r ovleid Jööri kõrtsis kinni peeti. Kuna ka J e kohalt pärit k rtsmik oli asjaga seotud ja pandi kinni, lammutati K rts Jööri meest poolt vahetult peale t hjaksj amist [Laanemets 1991, 10].

9. J rna

Popsikoht paikneb praeguse Jööri küla maade sees Tika seljandikul Rõude kohast Leisi poole. Asukoht ei ole tuvastatav, kuna seljandikult on kruus välja kaevatud, karj ari p hi tasandatud ja noor männik peale istutatud.

10. Kooli

Popsikoht on rajatud L one küla  hiskarjamaa serva k lat nava  arde 1880. aastatel Paavli talu 3. poja Jaen Raamatu poolt. 20. sajandi algusk nnenditel on k lainimesed käinud seal esimestes klassides koolis, kõrgemad klassid käidi Vana-L ves. Kooli hoone on säilinud, tunde peeti arvatavasti rehetas ja kambrid olid koolmeistri eluruumid. Kooli hoovile on 1990. a paiku püstitatud uus elamu, mille ehitus on tänaseni lõpetamata.

11. Kopli

Talukoht on moodustatud Mardi talu jagamisel pärijate vahel. Talu hoonestus on rajatud 1907-1926 vahemikus, 1933. aasta maakorralduskaardil on juba elumaja, kõrvalhoone ja väiksem abihoone märgitud. Kopli koht on tänaseks liidetud Vana-elu krundiga, elumaja asukoht on vundamendikivide järgi looduses loetav.

12. Kraavi

Kraavi kohas on säilinud üksikud vundamendifragmendid kolhoosip llul ja mõned p lispuid.

13. Kõutsi

P line talukoht on 1930. aastate lõpus j anud tühjaks ja rehemaja palkidest on tehtud talu hoovile uus v iksem oduline elamu, mis on tänapäeval korrastatud ja kasutusel suvemajana. Rehiamust on säilinud vaid väike lõik rehala otsaseinast, mis on

kohandatud kaasaegseks saunaks.

14. Lauri

Lauri talu hoonestus on üks ajastupuhtamaid näiteid ühes järgus valmishitatud suure rehielamuga (1910) ja ühes järgus palkaidaga (ca 1850), mis on tänapäevani säilinud algsel kujul. Lauri talu hooneid ähvardab aga katuse läbijooksude tõttu nii aida kui rehielamu rehala hävimine järgneva 10 aasta jooksul.

15. Lepiku

Maaparandus hävitanud

16. Mardi

Talu on 1860. aastatel kroonumõisalt välja ostetud ja 1880. aastatel pärijate vahel ära jagatud. Alates 1980. aastatest on talu käinud ostu-müügi teel käest kätte, viimane omanike vahetus toimus Lööne küla miljööväärtuste analüüsi jaoks väliandmeid kogudes. Hoonestusest on säilinud võrdlemisi vana rehielamu ja küla üks vanimaid aitasid, lisaks veel sepapada, mis on kaetud laudkatusega.

17. Mihkli

Talu hoonestusest on säilinud aidast elumajaks kohandatud elamu ja paargu.

18. Möldri

Möldri talukoht on moodustatud Mardi talu jagunemise teel. Möldri hoovist jookseb läbi vana Jööri poole viiv külatee, mis on kraavitud teetammil ja raudkiviaiaga piiratud kitsas pinnastee. Möldril on säilinud väikesemööduline rehielamu.

19. Niidi

Niidi koht paikneb külast eraldi Lõve jõe ääres küla niiduheinamaade (puisniitude) ääres. Niidi hoovil on leitavad vähemalt kahe varasema rehielamu asemed lisaks praegusele 1938. aastal ehitatud elumaja- ja lauda koosehitisele. Niidi hoovil on paiknenud ka 20. sajandi algul ühele peretütrele talu hoovile ehitatud ühetoaline elamu, mis oma tüpoloogialt on külas üpris ainulaadne.

20. Nurga

Talu hoonestus koosneb algsest elumaja ja lauda koosehitisest, mida on järk-järgult moderniseeritud ja eraldiseisvast saunahoonest.

21. Olevi

Talu on külas üks vanimaid, heakorrastuse taseme poolest on Olevi olnud külas aastakümneid esirinnas. Hoonestusest on säilinud arhailine küla üks vanimaid rehetubasid, samavõrra väärtuslik on algupärane paekivist paargu.

22. Paavli

Talukoht on nime saanud Sannika Paavli järgi, kelle ajast pärineb küla üks vanimaid aitasid (1799), taluhoovil paiknevad veel rehala ja elamu.

23. Paavli 2

Talu on jagunenud 1960. aastate II pooles Paavli talust ning moodustanud omaette majapidamise. Kõik hooned on rajatud umbes samaaegselt 1960. aastate lõpus.

24. Paju

Talukoht on jagunenud Uhke-Antsu talust 1930. aastatel, hoonestust on viimase 10 aasta jooksul kaasajastatud ja ümber ehitatud.

25. Peedu

Peedu talu on kõvasti kannatada saanud 1940. aastate lõpu Tehve talu põlengus, kuid talust on siiski säilinud eestiaegne elamu ning kõrvalhooned, mis on pärast sõda taastatud.

26. Rettu

Talu on külas vanimaid, mille ajalugu ulatub välja vähemalt 18. sajandi algusesse. Hoonestusest on väärtuslikumad säilinud hooned pikk rehiamu ja ühes etapis rajatud palkaidad.

27. Rõude

Rõude asub Tika karjääri vastas kruusaseljandikel, mis vahelduvad soiste lompidega. Rõude hoonestusest on säilinud vaid osaliselt täisvajanud salvkaev ja hoovikoha olemasolu tunnistav suur põline vaher.

28. Saadu

Saadu talu on tekkinud Seppaste talu jagunemise teel 20. sajandi alguses. Hoonestusest on säilinud kaks samal kinnistul paiknevat elumaja ja kõrvalhooned.

29. Seppaste

Talukoht asub täpselt keset küla, hoonestus on hävinud, vaid üks paekivivare tunnistab kunagist majapidamise hiilgeaega.

30. Suurna

Talu koosneb rehiamust ja abihoonetest, millest silmapaistvam on kindlasti küla vanim ait, mis on ehitatud 1793. aastal.

31. Tehve

Tehve talu hoonestus koosneb elumajast ja õuemajast ning abihoonetest, millest väärtuslikum on 1930. aastate palksaun.

32. Tiigi

Tiigi talu paikneb endise Lauri talu põllumaal, hoonestusest on säilinud elamu, ait,

kelder ja rehepeksuküüni koha peale ehitatud väike ühepoolse kaldkatusega kuur.

33. Uhke-Antsu

Talu paikneb küla keskel, hoonestusest on säilinud rehielamu, aidad ja laut. Küla põldudel eraldi paiknev pukktuulik on varemetes.

34. Uue-elu

Talukoht on liidetud tänapäeval Vana-elu talu koosseisu, maastikus on vaadeldavad elamu vundament ja säilinud on hoovi nurgas paiknev pukktuuliku jalg.

35. Vana-Antsu

Koosneb rehielamust ja kõrvalhoonetest, mida on korduvalt ümber ehitatud.

36. Vana-elu

Talukoht paikneb küla servas, säilinud on tähelepanuväärne tellistest ait ja kaks elamut, millest ühte kasutatakse lambalaudana.

37. Villemi

Varemetes hoovikoht küla põhjaosas, mis on liidetud tänapäeval Paju krundiga.

38. Välja

Küla endisaegne jõukaim talukoht on tänapäeval varemetes, paari aastaga on sisse kukkunud elumaja laudaosa katus, varemetes on ka aidad ja hollandi tuuliku alusmüürid.

39. Väljasauna

Hoovikohast on äratuntav elumaja ase, kuid selle gabariite on ilma võsa eemaldamata raske määrata.

40. Ürdsilla

Külalast eraldipaiknevast talukohast on säilinud väike salvkaev ja mõned hooneasemed, lisaks tee servas kivipostidel kolhoosikuuri vundament. Ürdsilla talust üle tee asuvast karjäärist on veetud Lööne külasse kiviaedade vahele kõrged teetammid.

6. ETTEPANEKUD MILJÖÖVÄÄRTUSTE SÄILITAMISEKS

Lööne küla tervikliku arengu ja jätkusuutlikkuse huvides on igasugusel ehitus- ja hooldustegevusel vajalik järgida järgmist:

- Teede ja aedade rajamisel lähtuda vanadest teede- ja aedade asukohtadest.
- Kiviaedade ladumisel mitte raisata aedadesse kvaliteetset murtud ja rihveldatud paekivi, kasutada esmajoones põldudel kogutud vabakujulisi pae- ja raudkive.
- Kiviaiad laduda üles lõikudes, kus teetamm ei ole aedu liialt enda alla uputanud, uppunud lõikudes on aedade eelistusrida - roigasaed, lippaed, plankaed
- Materjalivalikul eelistada kohalikke traditsioonilisi materjale. Katusematerjalina on eelistatud valtsplekk, eterniit, betoon- või keraamiline kivi ja laud. Tuleohutuse tagamiseks ei ole rookatuste rajamine küla keskele õigustatud. Roogu võivad kasutada küla servas teistest hoonetest eraldi paiknevad taluhooned.
- Eelistada korstende taastamisel ja paikamisel paejätkudest Saaremaa korstent. Kõiki korstnapipe on soovitatav valgendada lubjaga. Laud-ja rookatusena hoonetel peavad olema sädemepüüdjad nii hoonel enesel kui lähedalasuvatel korstnaga kõrvalhoonetel.
- PVC-aknad (plastikaknad) ei ole palkhoonetel vastuvõetav ehituslahendus, eelistada tuleb luftaknaga puitaknaid. PVC-aknad on vastuvõetavad vaid silikaattelistest hoonetel, mis ei ole silikaadiga kaetud palkhooned ning millel paiknevad akende all radiaatorid. Plastakendega hoonel peab olema ka vähemalt kahelöörliline korsten, millest üks täidab ventilatsioonilööri rolli.
- Amortiseerunud kaevurakmete uuendamisel eelistada palkidest kaevurakmeid, kaevukoogud hoida töökorras ja taastada kaevudel, kus nad varem esinenud on.
- Kõikide vanade hoonete lammutamise eel jäädvustada hoone fotodele, soovitatavalt pildistada igast küljest. Enne näiliselt pehkinud palkhoone lammutamist pöörduda spetsialistide (arhitekt, insener, muinsuskaitaja) poole konsulteerimiseks – kindlasti annab midagi säilitada ja taas kasutusele võtta.

7. KOKKUVÕTE

Tänapäeva inimeste erinevad arhitektuurimaitset ja erinevad võimalused oma olemasolevat hoonestust renoveerida võivad maapiirkondades viia üldise hoonestusilme lahkkelideni, kuid ühistegevus ja sarnane arusaam mineviku arhitektuuripärandist võivad sama kogukonna inimeste teod ja mõtted taas ühendada. Seega on ajaloolise hoonestuse kui hetkel olemasoleva miljöö jätkuv hooldamine ja remontimine panus tulevikku – praegune ümbritsev külapilt on selle säilitamise korral tulevikus aina suureneva väärtusega.

Töös väljapakutud ettepanekud ja soovitused üksikute hoonete ja hoonegruppide omapära säilitamiseks on üks viis väärtustada maa-arhitektuuri tavapäraseid elu- ja majandushooneid. Vastavalt eriala spetsiifikale on dendroloogidel, arheoloogidel, etnograafidel jt. erialade esindajail miljööväärtuste uurimismeetodid erinevad, mistõttu antud töös on lähtutud miljööväärtuste määramisel eelkõige hoonete arhitektuurist, hoonete omavahelistest mahtude ja paiknemise seostest ning krundijaotusest, piiretest ning tänavatestruktuurist. Külast kui ehitatud keskkonnast terviklikuma pildi saamiseks on esitatud miljööanalüüsis praegune küla hoonestuse hetkeseis, mis ei igatse taga olnud vaid vaatab olemasoleva ehitatud keskkonna baasilt tulevikku.

8. KASUTATUD KIRJANDUS:

1. Saare maakond: www.saaremaa.ee
2. „Kuressaare Linnaatlas, Linna kujunemise, linnaehituse arengu ja arhitektuuriväärtuste ülevaade“, Kuressaare Linnavalitsus 1999
3. Laanemets, Gerda: „Andmeid Valjala valla Lööne küla kohta“, Uurimus arhiivandmete ja külaelanike meenutuste põhjal, Kuressaare 2. Keskkool; 1991
4. „Saaremaa: ajalugu, majandus, kultuur“, koguteos, Koolibri 2007
5. „Ehitamine miljööväärtuslikel rannaaladel“, Muhu vallavalitsus, Muhu 2009
6. „Rehemaja inventeerimise juhend“, EVM, Tallinn 2008
7. „Reo mõisa eraldiasuva Lööne küla maade kaart“ 1852, EAA.3724.5.2430
10. Kogula vald, Lööne küla maakorraldus 1927-1939, ERA.62.42425
11. Reo mõis, Lööne küla talud 1-38, maakorralduse kaart aastast 1932, ERA.T-3.18.294
12. Lööne küla talude toimikud, Saare maa-arhiiv 451.1.14805-451.1.14825

här =

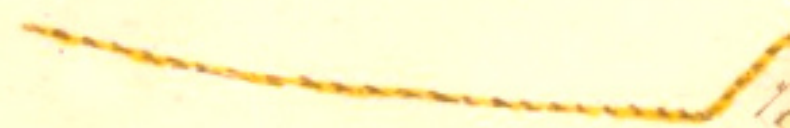
Gammal Löfwels Quarn

Gammal Löfwels By

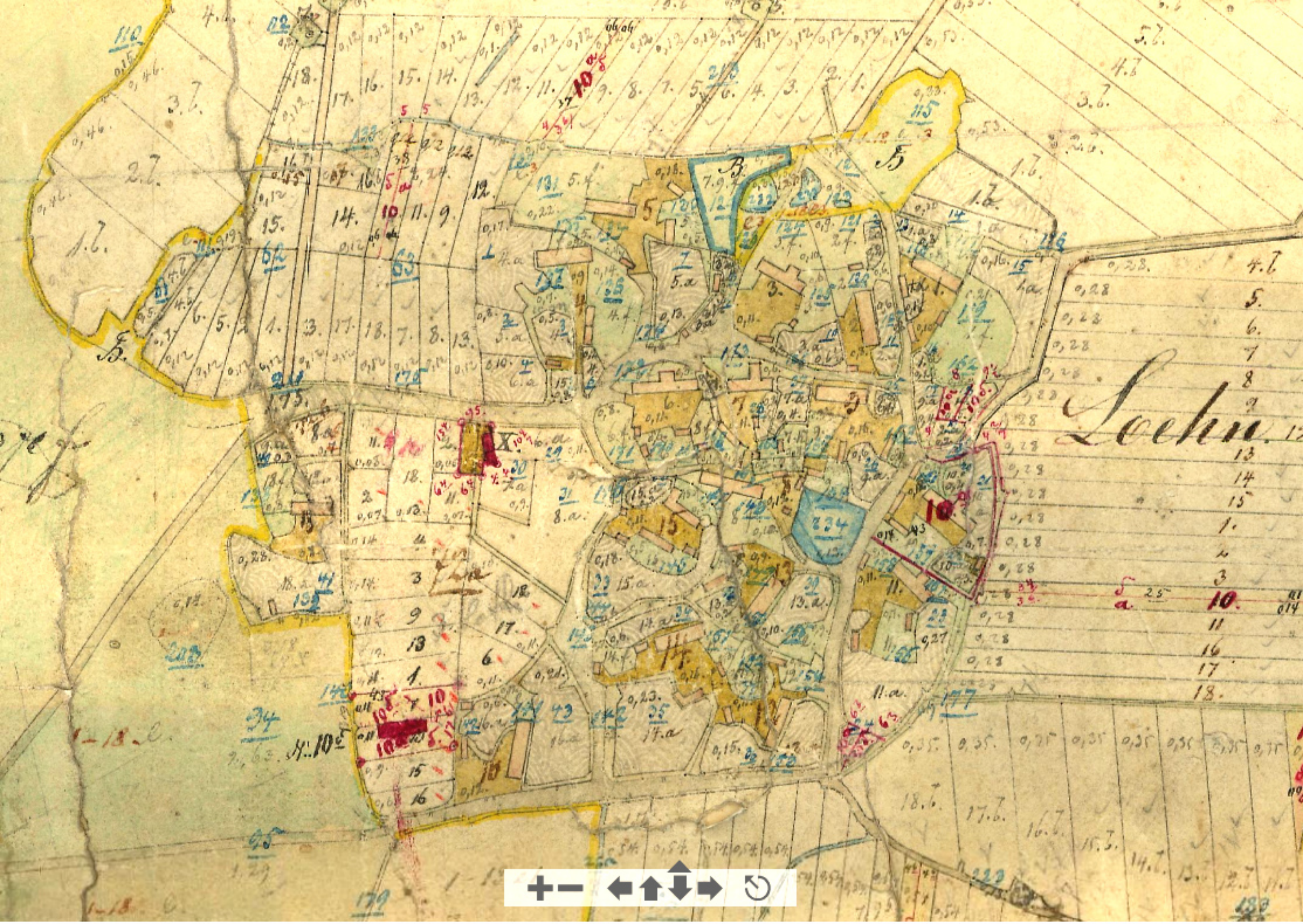

3

mal
Löfwels

Lehm

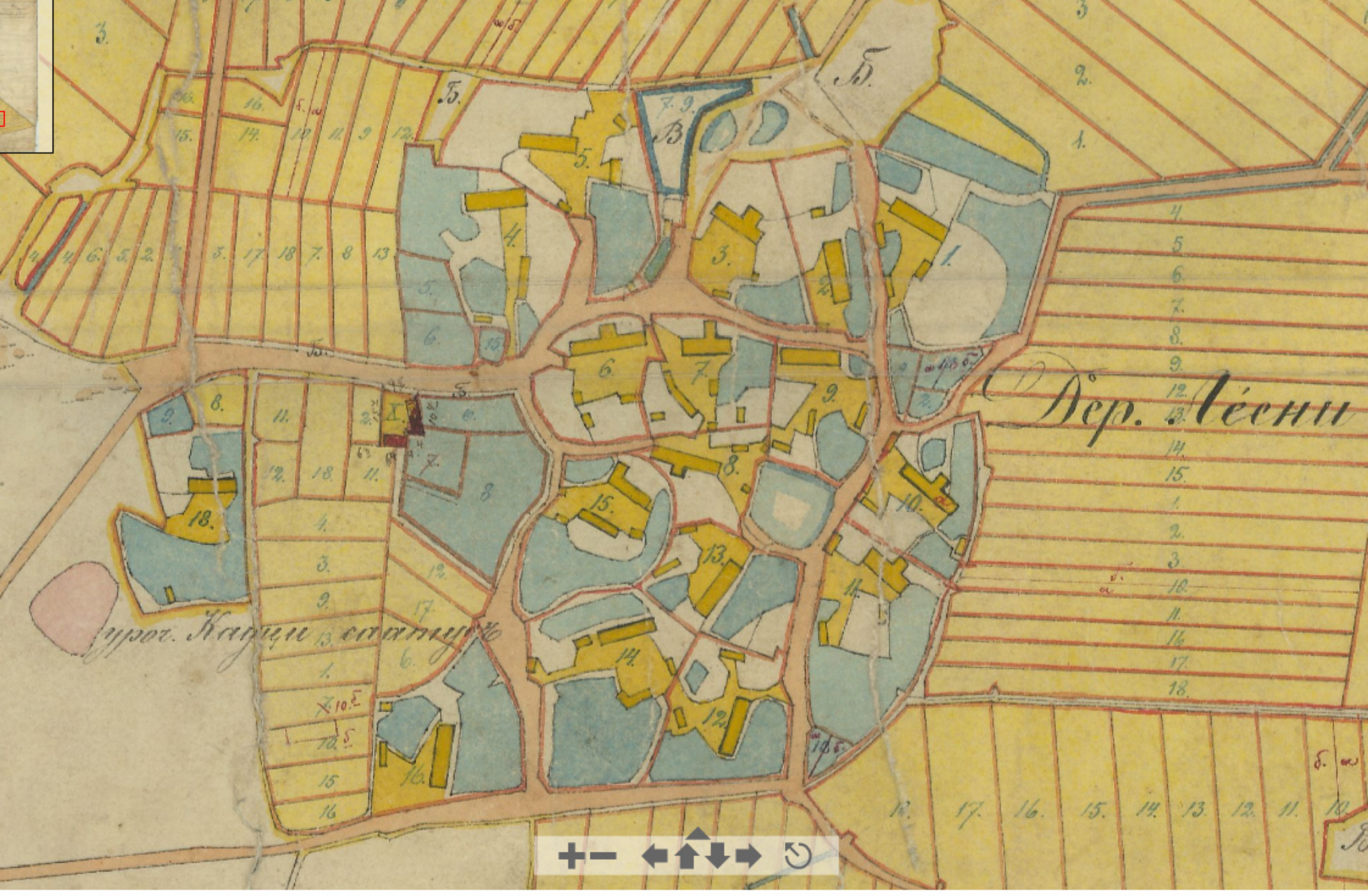
STREUDORF

LOEHN

Loehn

1-18
W.

Дер. Асени

Угол. Крайний с. восток

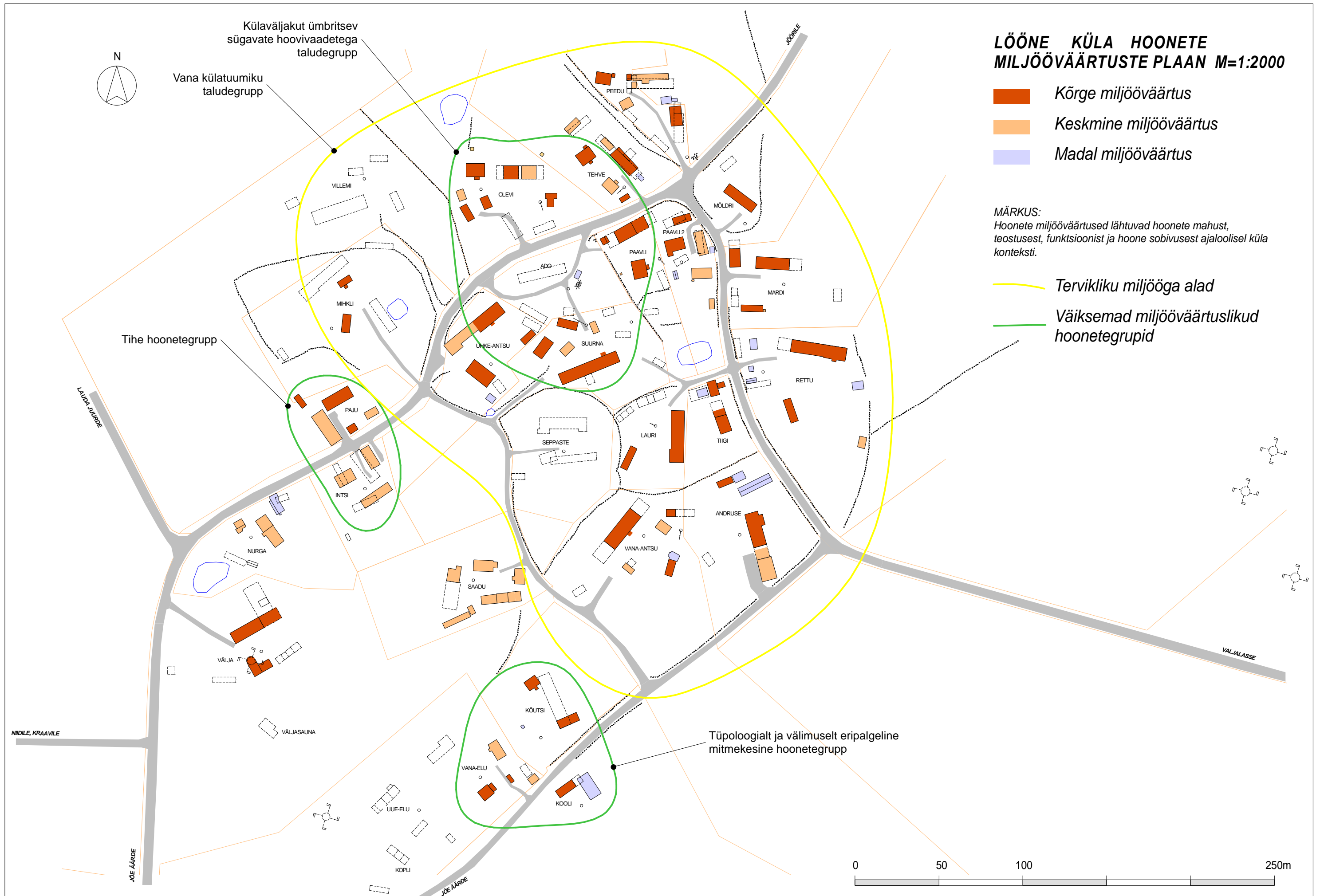

LÖÖNE KÜLA HOONETE MILJÖÖVÄÄRTUSTE PLAAN M=1:2000

- Kõrge miljööväärtus*
- Keskmine miljööväärtus*
- Madal miljööväärtus*

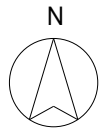
MÄRKUS:
Hoonete miljööväärtused lähtuvad hoonete mahust, teostusest, funktsioonist ja hoone sobivusest ajaloolisel küla konteksti.

- Tervikliku miljööga alad*
- Väiksemad miljööväärtuslikud hoonetegrupid*

LÖÖNE KÜLA, OLEMASOLEVA SITUATSIONI SKEEM M=1:2000

LÖÖNE KÜLA HOONETE VANUSTE PLAAN M=1:2000

- Enne 1850.a ehitatud hoone
- 1851-1920 ehitatud hoone
- 1921-1950 ehitatud hoone
- 1951-1990 ehitatud hoone
- peale 1991.a ehitatud hoone
- hävinud hoone

MÄRKUS:
Hoonete vanused lähtuvad üldjuhul kõige vanemast terviklikult säilinud hoonaosast (rehetoast, vanast aidast jms).

